

תוקף קבלת ציבור לגבי תקנות ומנהגים

מאת

הרב שמחה הכהן קוק

פתיחה

כלל גדול בידינו בענייני תקנות ומנהגים, ש, אין גוזרין גזרה על הציבור אלא אם כן רוב ציבור יכולים לעמוד בה, ודברי רשב"ג וראב"צ הם בע"ז ועוד. וכלל גדול בידינו לגבי גזרה שנגזרה: „אין בי"ד יכול לבטל דברי בי"ד חבירו אלא אם כן גדול הוא ממנו בחכמה ובמניין“, כדברי המשנה במס' עדיות פ"ב מ"ה. ועוד כלל ר' יוחנן כלל שם: „בכל יכול בי"ד לבטל דברי בי"ד חבירו חוץ מי"ח דבר, שאפי' יבוא אליהו ובית דינו, אין שומעין לו, מפני שפשט איסורן בכל ישראל“ (ע"ז לו, א).

נשתדל בעה"י לבאר כאן אשר ביארו ראשונים וסיכמו אחרונים בענייני תקנות ומנהגים, אשר פשט איסורן ולא פשיט, הן לגבי תוקף התקנה והן לגבי אפשרות ביטולה. המדובר הוא בתקנות ומנהגים בענייני איסורים ולא בממונות.

שיטת הרמב"ם בהל' ממרים

הרמב"ם בהל' ממרים בפ"ב חלק כמה חלוקות בעניין:

א. דרשה שדרשו באחת המידות כפי שנראה להם שהדין כן, ועמד אחריהם בית דין אחר ונראה לו טעם אחר לסתור אותו, הרי זה סותר ודן כפי שנראה בעיניו וכו'. והקשה „כסף משנה“: „וא"כ אמאי לא פליגי אמוראי אתנאי וכו' וכפי דברי רבינו הרשות נתונה לחלוק על דברי תנאים“. ותירץ: „ואפשר לומר, שמיום חתימת המשנה קיימו וקבלו, שדורות אחרונים לא יחלקו על הראשונים, וכן עשו גם בחתימת הגמ' שמיום שנחתמה לא ניתן לשום אדם לחלוק עליה“.

(לא נפרט עניין זה, שכן בתקנות ומנהגים בלבד עוסקת סוגייתנו).

ב. בית דין שגזרו גזרה או תקנו תקנה והנהיגו מנהג ופשט הדבר בכל ישראל, ועמדו אחריהם בית דין אחר ובקשו לבטל הדברים הראשונים ולעקור אותה תקנה ואותה גזרה ואותו המנהג, אינו יכול, עד שיהיה גדול מן הראשונים בחכמה ובמנין וכו'.

ג. במה דברים אמורים? בדברים שלא אסרו אותן כדי לעשות סייג לתורה, אלא כשאר דיני תורה. אבל דברים שראו בי"ד לגזור ולאסרן לעשות סייג — אם פשט איסורן בכל ישראל, אין בית דין גדול אחר יכול לעקור ולהתירן, אפילו היה גדול מן הראשונים.

ה. בית דין שנראה להם לגזור גזירה או לתקן תקנה או להנהיג מנהג, צריכין להתישב בדבר ולידע תחילה, אם רוב הציבור יכולים

לעמוד בהם, או אם אין יכולים לעמוד. ולעולם אין גוזרים גזירה על הצבור אלא אם כן רוב הציבור יכולין לעמוד בה.

ואם גזרו ולא התפשטה התקנה, מפני שלא יכלו לעמוד בה, „הרי זו בטלה, ואין רשאים לכופ העם ללכת בה“ (הל' ו).

ז. גזרו ודימו שפשטה בכל ישראל, ועמד הדבר כן שנים רבות, ולאחר זמן מרובה עמד בית דין אחר ובדק בכל ישראל וראה, שאין אותה גזירה פושטת בכל ישראל, יש לו רשות לבטל, ואפילו היה פחות מבי"ד הראשון בחכמה ובמנין.

זו שיטת הרמב"ם הנחצבת מסוגיות הש"ס, אם כי יש שיטות ראשונים אחרות בתוס' והראב"ד ועוד.

ראינו ביסודות דברי הרמב"ם ג' דינים בעניין תקנה שנתפשטה:
א. תקנת סייג שנתפשטה — אין כל בי"ד יכול לבטלה, אף שגדול ממנו בחכמה ובמנין.

ב. תקנה שלא נתפשטה אף בזמן שתיקנה — זו אין צריך כלל שבי"ד יתירנה, ומותרת היא מראשיתה.

ג. תקנה שדימו שנתפשטה, ודימו כן „כמה שנים“, תקנה זו צריך שבי"ד יתירנה; אך די בבי"ד כל שהוא, אף שקטן בחכמה ובמנין.

ע"י כך נבין את אשר לפנינו בשתי תקנות שניתקנו מחמת אותה סיבה, ואף על פי כן נשתנו הלכותיהן זו מזו ביותר, בכלליהן ובפרטיהן. תקנות אלו וביטולן, אף הן מקור לדברי הרמב"ם הנ"ל.

פת, שמן ויין עכו"ם

איתא בשבת יז: „אמר באלי אמר אבימי סנוותאה: פתן, ושמנן, וייןן, יבנותיהם כולן מי"ח דבר הן“.

והמשנה (בע"ז לה, ב) אומרת: „ואלו דברים של עכו"ם אסורים ואין איסורן אסוה"ב: חלב שחלבו עכו"ם... והפת והשמן שלהן, רבי ובית דינו התירו השמן“.

פת עכו"ם

ובענין פת אומרת הגמרא שם: „אמר רב כהנא א"ר יוחנן: פת לא הותרה בבי"ד. מכלל דאיכא מאן דשרי“. ומביאה הגמרא שם פרטים, שפת נכרים מותרת, ואמר ר' חלבון, שכל ההיתר הוא במקום דליכא פלטר ישראל, אבל במקום דאיכא פלטר ישראל אסורה פת עכו"ם. וכן ר"י אמר שם דלא התירו פת פלטר אלא בשדה, אבל בעיר אסור משום חתנות.

ואכן בתוס' שם נאמר, שאילו רצו, אפשר היה להתיר פת — אלמא דלא פשט איסורו בכל ישראל „ומכאן סמכו עתה לאכול פת עכו"ם, כיון דלא פשט איסורו בכל ישראל, ויש לסמוך על דברי רשב"ג ור"א בר צדוק, דאין גוזרים גזירה על הציבור אא"כ רוב הציבור יכולין לעמוד בו“.

ובירושלמי שם: „פיתן, ר' יעקב ב"ר אחא בשם ר' יונתן: פת מהלכות של עימצום היא. כך אני אומר, במקום שפת ישראל מצויה בדין הוא שתהא פת של

הרב שמחה הכהן קוק: תוקף קבלת ציבור לגבי תקנות ומנהגים מט
עכו"ם אסורה". — לשון הירושלמי האומר „הלכות של עימעום הם" טעונה הסבר, ועי"ש בירושלמי גופא.
ונסביר את הירושלמי אחר הסבר דברי התוס' והגמרא בע"ז לז, א על ר' יהודה נשיאה, דהוה מסתמך על כתפי דר' שמלאי שמעיה; א"ר: שמלאי, לא היית אמש בביהמ"ד כשהתרנו את השמן; א"ל: בימינו תתיר אף את הפת; אמר לו: א"כ קרו לן בית דינא שריא".
משמע, שאמנם לא פשט איסור פת בימיהם.
אך אף שלא פשט, צריך בית דין אחר להתירו, וכל שלא הותר באיסורו עומד, ומטעם שאמר לא נמנו להתירו.
ולכן קרוי דין פת בל' הירושלמי „הלכות מעומעמות", שראוי להתירן ולא התירן, דהיינו: יסוד האיסור נשאר קיים, אך התירו פרטים באיסור.
ובזה נבין גם את לשון הרמב"ם בהל' מאכלות אסורות בפ' יז, הל' יב, וז"ל:

„אע"פ שאסרו פת עכו"ם יש מקומות שמקילים בדבר ולוקחים פת נחתום עכו"ם במקום שאין נחתום ישראל, ובשדה, מפני שהוא שעת הדחק. אבל פת של בע"ב, אין שם מי שמורה בה להקל, שעיקר הגזירה משום חתנות, וכו'. הדליק העכו"ם את התנור ואפה בו ישראל, או שהדליק העכו"ם ואפה העכו"ם, ובא ישראל וניער האש מעט וכו', ואפילו לא זרק אלא עץ לתוך התנור, התיר כל הפת שבו שאין הדבר אלא להיות היכר שהפת שלהן אסורה".

וצריך להבין, אם איסור פת עכו"ם בתוקפו עומד, מניין החילוק בין פת פלטר לבין פת של בעל הבית?

ועוד, מדוע פת עכו"ם מותרת ע"י זריקת קיסם?
ויש גם להתבונן, שהרי גם בישולי עכו"ם נאסרו, ושם לא מצינו חילוק של היתר ע"י זריקת קיסם לתנור, ולא הותרו בישולי עכו"ם ע"י זריקת קיסם. אלא הסברן של דברים כך הוא:

מאחר שפת עכו"ם איסור שלא פשט בכל ישראל הוא, אלא שדימו שפשט, צריך היה בי"ד אחר שיתירו. ואכן אמר ר' שמלאי לר' יהודה נשיאה: „בימינו תתיר אף את הפת"; דהיינו: כפי שנבאר בתוס' ובשאר ראשונים שם, היות ולא פשט איסורו בכל ישראל, הרי אף בי"ד קטן יכול היה להתירו.

אך ר' יהודה נשיאה לא התיר, כדי שלא יהא בי דינא שריא. ואף בזו נפסקה הלכה שם ברמב"ם בהל' ממרים פ"ב הל"ח: „וכל בית דין שהתיר שני דברים, אל ימהר להתיר דבר שלישי". ואכן לא הותרה הפת בפירוש, אלא פרטים מסויימים בפת עכו"ם הותרו.

ואלו דברי ר' חלבו ור' יוחנן בגמרא בע"ז: „אפילו למ"ד פת פלטר עכו"ם, לא אמרן אלא דליכא פלטר ישראל; אבל במקום דאיכא פלטר ישראל, (לא הותר) משום חתנות".

כלומר פרטים אלו בלבד הותרו בפת, אבל פרטים אחרים נשארו בעינם, ואולי משום כך קרויה הלכה זו בהירושלמי „פת — הלכות של עמעום הם", דהיינו חלק הותרו וחלק לא הותרו, והותרו הדברים שאין בהם משום היתר סיבת התקנה שהיא

משום חתנות, ולכן פת פלטר מותר; וכן בשדה הותר, שבאלו אין חשש שיתירו חתנות.

זו שיטת הרמב"ם ורוב הראשונים בדין פת עכו"ם. אך הרא"ש בע"ז וכן המרדכי והרשב"א ותוס' ועוד, ומובאים דבריהם בטור יו"ד סי' קיב וז"ל:

„וכתב א"א הרא"ש ז"ל, וגזירת הפת לא נתפשטה בכל ישראל, ועל זה סמכו הגדולים שאינם אוסרים אותו לבני מדינתם שנוהגים בו היתר, כי הם אומרים שהם מהמקומות שלא פשט איסורו שם".
וכן מובאת דעה זו ברמ"א בשו"ע שם סי' קיב ס"ב: „וי"א דאפילו במקום שפת ישראל מצוי שרי", וזו דעת המרדכי.
ואמנם הקשה הב"י על הרא"ש, הסובר שאף פת של בע"ב מותרת, ותמה, מניין לו?

אך בהש"ך קיב ס"ק ח כתב לחלק חילוק יסודי בדין נתפשטה בכל ישראל ללא נתפשטה, שאם לא נתפשטה בתחילת הגזירה, הרי במקום שלא נתפשטה התקנה מתחילה, אף פת של בע"ב מותרת, ואף אין צריך מניין אחר להתירו, אך תקנה שנתפשטה בתחילה בכל ישראל אין אפשרות להתיר אלא אם כן יימנו להתיר. והנה יסוד זה שבש"ך נשען על דברי הרמב"ם בפ"ב ממרים שהזכרנו לעיל בה"ה ז"ל:

„בית דין שנראה להם לגזור גזירה על הציבור או לתקן תקנה או להנהיג מנהג, צריכים להתישב בדבר ולידע תחילה, אם רוב הציבור יכולים לעמוד בהם או אם אין יכולים לעמוד, ולעולם אין גוזרים גזרה על הציבור אא"כ רוב ציבור יכולים לעמוד בה. הרי שגזרו בית דין גזירה ודימו, שרוב הקהל יכולים לעמוד בה, ואחר שגזרוה פקפקו העם בה, ולא פשטה ברוב הקהל, הרי זו בטלה, ואין רשאים לכופ את העם ללכת בה".
אם כן, שפתיו ברור מיללו, שאם לא נתפשטה בכל ישראל מיד עם תקנתה, אין צריך כלל למניין של בי"ד לבטלה. ויתר על כן, הרמב"ם אף סובר, שבי"ד שתיקן „אינו רשאי לכופ את העם ללכת בה".
לעומת זאת ממשיך הרמב"ם שם בה"ז:

„גזרו ודימו שפשטה בכל ישראל, ועמד הדבר כן שנים רבות, ולאחר זמן מרובה עמד בי"ד אחר ובדק בכל ישראל וראה, שאין אותה גזירה פושטת בכל ישראל, יש לו רשות לבטל, ואפי' היה פחות מבי"ד הראשון בחכמה ובמניין".

אם כן, חילוק הרמב"ם ברור הוא — בתקנה שלא נתפשטה מיד כשנתקנה, כלל לא חלה התקנה, וממילא א"צ לבי"ד שיבטלנה. אך תקנה שדימו שפשטה — הלשון „שדימו" משמע, שבאמת לא פשטה, אך דימו שנים הרבה שפשטה בכל ישראל; ומשום שדימו כן, אין להתיר אלא ע"י בי"ד אחר, ואפילו קטן ממנו ובלבד שיתיר בי"ד את הדבר.

ונתבררו לנו בע"ה יסודות שתי שיטות הראשונים בענין פת עכו"ם: המרדכי וסיעתו סבורים, שהיות ויש מקומות שלא נתפשטה שם התקנה משתיקנה ועד עתה, הרי בהיתרו הוא עומד, ואינו צריך בי"ד אחר להתירו.

הרב שמחה הכהן קוק: תוקף קבלת ציבור לגבי תקנות ומנהגים נא

אך להרמב"ם והשו"ע וסיעתם — כיון שהלכות של עימעום הם, הרי דינם כדין הלכות ש"ד, דימו שנתפשטו בכל ישראל, כלשון הרמב"ם בהלכות ממרים. ואף אם דימו שנתפשטו, צריך בית דין אחר להתירו, והיות ולא התירוהו מטעם כמס עמהם — באיסורו עומד, פרט להיתרים שנהגו בהם והותרו בשעתם ע"י בית דינא דרבי, אע"פ שקטן היה בית דינו ממתקני י"ח דבר אשר פת היא אחת מתקנותיהם. לכן גם נבין חילוק מנהגי ארץ ישראל ובבל בעניין הטלת קיסם לתנור של פת עכו"ם: „שבני ארץ ישראל אומרים, קיסם מה מעלה ומה מוריד; ובני בבל אומרים, שקיסם מתיר“.

כי בארץ ישראל פשט איסור פת, ולכן הקיסם אינו מעלה ואינו מוריד; אך במקום שלא נתפשט האיסור — מה שהותר הותר, ודי בקיסם להתיר ובלבד שפסקו כך בית דין.

ואכן מלשון הרמב"ם משמע, כי זריקת הקיסם אין בו אלא משום זכירת האיסור.

וסימוכין לדברינו — מתשובת הרדב"ז ח"א ס"ג שנשאל, מה דין השלכת מעט זבל לתנור נחתום של תבשיל עכו"ם, והשיב וז"ל:

„על הקיסם של הפת אנו בושים, אלא שאתה בא להוסיף עלינו גם בתבשיל. וזה לשון הרא"ש, ותימא על מה שנוהגים האידנא להקל בהשלכת קיסם לתנור, וזה חילוק הלכות של בני א"י ובבל. ובשלמא גבי פת התירו ע"י קיסם, מפני שלא היו רוב הציבור יכולים לעמוד בה, אבל גזירת בישולי עכו"ם היו יכולים לעמוד בה, ולא התירו אלא שיסייע ממש בבישול או לחתות בגחלים“.

ועי"ש בהמשך תשובתו. א"כ שפתיו ברור מיללו, וסימוכין מצינו בדבריו הן לאיסור הפת והן להיתר הדברים המותרים בפת.

שמן עכו"ם

שונים הם הדברים בעניין תקנת השמן, ונעיין במקור הדברים במהלך הסוגיא בע"ז, דף לו, א. שנינו במשנה שם (לה, ב): „רבי ובית דינו התירו השמן“ ואיסור שמן דניאל גזר בעיר, והוסיפו תלמידי שמאי והלל ואסרו גם בשדה. ומקשה הגמרא, כיצד יכול ר' יהודה נשיאה להתיר מאי דאסרו תלמידי שמאי והלל, והרי אין בי"ד יכול לבטל דברי בי"ד חבירו אא"כ גדול ממנו בחכמה ובמניין. וכן מוסיפה הגמרא להקשות: „והרי שמן מי"ח דבר הוא; ובי"ח דבר אמר ר' יוחנן: בכל יכול בי"ד לבטל דברי בי"ד חבירו חוץ מי"ח דבר, שאפילו יבא אליהו אין שומעין לו. מ"ט? שכבר פשט איסורו בכל ישראל“.

ומתרצת הגמרא: „שמן לא פשט איסורו בכל ישראל, דאמר רבי שמואל ב"ר אבא, א"ר יוחנן: ישבו רבותינו ובדקו על שמן שלא פשט איסורו בכל ישראל, וסמכו רבותינו על דברי רשב"ג ועל דברי ר' אליעזר בר צדוק שהיו אומרים: אין גוזרים גזרה על הציבור אא"כ רוב ציבור יכול לעמוד בה“.

ולמדה הגמרא דין זה מהפסוק „במארה אתם ניארים ואותי אתם קובעים הגוי כולו — אי איכא גוי כולו אין אי לא, לא“.

והרמב"ם למד מגמרא זו שתי הלכותיו הלעיל, דין גזירה שלא פשטה ודין

גזירה שדימו שפשטה, אי איכא „הגוי כולו“ הוי מאירה, פירוש: הגזירה גזירה; ואם אין „הגוי כולו“, אין הגזירה חלה כלל.

והדין השני, דהיינו אם דימו שנתפשטה הגזירה, אין הגזירה מותרת אלא אם יבוא בי"ד אחר ויתירנה — גם זה למד הרמב"ם מהגמרא שם מדברי ר' יוחנן, שישבו רבותינו ובדקו, ואחרי שמצאו שלא נתפשטה גזירה, היה מותר לבי"ד דר"י נשיאה להתיר גזירת תלמידי שמאי והלל.

ופירש"י שם, שבדקו שלא פשטה: „עדיין לא החזיקו רובם באותה גזירה לנהוג בו איסור“.

ואמנם בעניין שמן פסק הרמב"ם בהל' מאכלות אסורות פי"ז הל' כב: „שמן של עכו"ם מותר, ומי שאוסרו הרי זה עומד בחטא גדול, מפני שממרה על פי בית דין שהתירוהו“.

ומקור דין זה ברמב"ם איתא בירושלמי שם, דרב לא רצה לאכול שמן; „א"ל שמואל: רב, אכול, דאי לא כן, אנא כתיב עליך זקן ממרא, וטרח עליה ואכל“ (ועי' שהובאו הדברים בנושאי כלי הרמב"ם שם).

דהיינו כיון שנמנו בי"ד והתירו, נשאר לדין פסק דינו של בית-דין בתראה להיתר השמן, והאוסרו ממרה פי בי"ד המתיר, שהוא מסקנה דמילתא, אחר שלא פשט איסורו, מחמת שאין הציבור יכול לעמוד בו, והמחמיר „זקן ממרא“, כלשון הירושלמי, או „עומד בחטא גדול“ כלשון הרמב"ם.

טבילת בעל קרי

שנינו במשנה בפ' מי שמתו: „בעל קרי מהרהר בלבו ואינו מברך לא לפניה ולא לאחריה“. ובגמרא: „תניא ר"י בן בתירא אומר: אין דברי תורה מקבלין טומאה. ומעשה בתלמיד אחד שהיה מגמגם וקורא למעלה מריב"ב ואמר לו: בני, פתח פיו ויאירו דבריך, שאין ד"ת מקבלין טומאה“. ומקשים הראשונים שם: ואם תאמר, והא אמרינן דעזרא תיקן טבילת בעל קרי, והאיך היו יכולין לבטל תקנת עזרא. ומתריץ רבינו יונה שם: „ואית דאמר: מפני שראו שלא היו יכולין הציבור לעמוד בה“; והנכון יותר „שלא פשטה זאת התקנה בכל ישראל, ותקנה שלא פשטה בכל ישראל יכולין לבטלה“. וכן אמנם ביאר ביטול טבילת עזרא ברמב"ם.

בסוף הל' ק"ש פסק:

„כל הטמאים חייבים בק"ש ומברכים לפניה ולאחריה, והן בטומאתן וכו'. עזרא ובית דינו תקנו שלא יקרא בדברי תורה בעל קרי לבדו, ולא פשטה תקנה זו בכל ישראל ולא היה כח ברוב הציבור לעמוד בה, לפיכך בטלה; וכבר נהגו כל ישראל לקרות בתורה ולקרות ק"ש והן בע"ק, לפי שאין ד"ת מקבלין טומאה אלא עומדים בטהרתן לעולם“ וכו'.

ועי' ב„כסף משנה“ שם, שהאריך לבאר שיטת הרמב"ם.

וכן פסק הרמב"ם בפ"ד ה"ד מהל' תפילה: „וכבר בטלה גם תקנה זו של תפילה, לפי שלא פשטה בכל ישראל, ולא היה כח בציבור לעמוד בה“.

והובא ברבינו יונה על הרי"ף שם: „דכל ראשי ישיבות שבבבל תמהו על הרמב"ם, למה היה מקיל כ"כ בעניין טבילת בע"ק. והוא ז"ל השיב להם, שמימי

הרב שמחה הכהן קוק: תוקף קבלת ציבור לגבי תקנות ומנהגים
נג
לא בטל אותה אפי' שעה אחת, אלא שלא יכלו היה לכתוב בחיבורו אלא מה שיוצא
מן הדין ע"פ ההלכה", עכ"ל.

ולכאורה יש לתמוה, מאי שנא תקנת שמן שאסור להחמיר בה, והמחמיר הרי
הוא באיסור חמור שבטלה תקנה קמייתא; ומדוע החמיר הרמב"ם על עצמו בטבילת
בע"ק, ומימיו לא ביטלה אפי' שעה אחת, דהיינו שעדיין תקנת עזרא עומדת בעינה
למי שרוצה להחמיר ולקיימה.

אלא שלשיטת הרמב"ם בהל' ממרים שביארנו לעיל מתבאר הדבר כמין חומר:
בתקנת השמן דימו שפשטה בכל ישראל, ואם רצו להתירה, היה הכרח לעשות זאת
רק ע"י ביטול התקנה והתרת השמן; ולזאת הרוצה להחמיר עובר איסור ב"ד
בתראה, שבמפורש התיר איסור זה.

מה שאינו כן תקנת עזרא, שלא נמנו להתיר את התקנה, משום שלא היה
צורך להתירה, שלא חל כלל איסורה, משום שלא נתפשט בכל ישראל, ולכן אין
התקנה מחייבת את כלל ישראל, כדברי הרמב"ם בהל' ממרים.

תקנה שנתפשטה, ואחר כך חדלו רוב ישראל

לקיימה — האם דינה כלא נתפשטה?

ויש לברר מה דין תקנה שנתפשטה ברוב ישראל, אך לאחר זמן חדלו
לשמרה? האם גם אז אפשר לבי"ד אחר קטן מן הראשון להתירה, שהרי אין הגזירה
נשמרת עוד ע"י „הגוי כולו“, ועסקנו בה לעיל. אך יש בעניין זה דברים מפורשים.

והנה הקשה ה„כסף משנה“ על הרמב"ם בממרים פ"ב ה"ז: „וא"ת, והיכי
סמך ר"י נשיאה על מה שבדק, דילמא בימי הראשונים נתפשטו ואח"כ פסקו בה,
ומתוך כך נראה היה לומר שאפילו נתפשטה בתחילה, כיון שעכשיו אין כל ישראל
נוהגים בה, מתירין אותה“. אם כן, לכאורה סבור ה„כסף משנה“ בקושיתו להתיר,
אף אם אחר זמן חדל הדבר להיות נוהג בכל ישראל.

אך ה„כסף משנה“ דוחה בתירומו סברה זו ואומר, כי מפירש"י שזכרנו שפירש
„שלא נתפשט איסור שמן מזמן שגזרו על איסורו“ משמע, שאם מיום שגזרו עד
היום פשט איסורו באיזה זמן, הרי אין עוד כוח בבי"ד לבטל אלא אם כן גדול ממנו
בחכמה ובמניין“.

וכן הובא גם בתשובת מהרש"ם ח"ג רפ"ד בתוך הדברים שהביא את ה„כסף
משנה“, שהביא דעת רש"י, דאם מתחילה התפשטה התקנה, גם אם אחר כך אין
נוהגים בה, התקנה קיימת. והביא בשם „זית רענן“, שגם הוא סובר כרש"י הנ"ל,
והוסיף גם להוכיח, כי בכל ספק תולין לומר, שמתחילה התפשטה התקנה בכל ישראל,
גם אם עכשיו רואין שלא נתפשטה. והוסיף להביא גם בשם מהריב"ל ח"ד ס"ד,
דאם כבר פשטה התקנה, גם אם רואים אחר כך, שאינם יכולים לקיימה צריך התרת
בית דין דווקא; וכל זמן שלא התירה, התקנה קיימת.

גזירה שאין רוב ציבור יכולין לקיימה וגזירה שלא נתפשטה

בסוגית הגמ' בע"ז אמרינן: סמכו רבותינו על דברי רשב"ג ודברי ר' אליעזר
ברבי צדוק, שהיו אומרים: „אין גוזרים גזרה על הציבור אלא אם כן רוב ציבור
יכולין לעמוד בה“. דאמר ר"א בר אבהו מאי קראה: „במארה אתם ניארים ואותי
אתם קובעים הגוי כולו“ — אי איכא „גוי כולו“ אין; אי לא, לא.

ומסוגיית הגמרא למדנו לעיל, כי גזירה שלא פשטה בכל ישראל לא נאסרה. ובתוס' שם (לה, ב, ד"ה מכלל) משמע, כי שני דינים הם: האחד, לא פשט איסורו בכל ישראל; ושני, תקנה שאין רוב ציבור יכולין לעמוד בה.

אך ב"לחם משנה" בהל' ממרים (פ"ב ה"ו) הביא את דברי הר"א מזרחי בתשובה זו, שביאר בדברי הרמב"ם, כי טעמא דאין רוב ציבור יכול לעמוד, וטעמא דלא פשט איסורו בכל ישראל — כולה חדא מילתא היא. והוכיח כן מדברי הרמב"ם, שפתח ב"רוב ציבור יכול לעמוד בה", וסיים, "דלא פשט איסורו בכל ישראל". הגורם להתפשטות הוא — דיכולים לעמוד בה; והגורם להיעדר ההתפשטות הוא היעדר היכולת לעמוד בה.

ונראה לחזק הדברים גם מל' הרמב"ם בסוף הל' ק"ש ובפ"ד מהל' תפילה שזכרנו לעיל בעניין טבילת בעל קרי. גם שם דקדק הרמב"ם לכתוב בשני המקומות בסגנון אחד, "ולא פשטה תקנה זו בכל ישראל, ולא היה כח ברוב ציבור לעמוד בה לפיכך בטלה".

וכן בהל' תפילה: "וכבר בטלה גם תקנה זו של תפילה, לפי שלא פשטה בכל ישראל, ולא היה כח בציבור לעמוד בה".

אם כן, דבריו עולים בקנה אחד עם דבריו בהל' ממרים, וכפי דיוק הר"א מזרחי הנ"ל, ש"אין רוב ציבור יכול לעמוד" הוא עניין אחד עם, "לא נתפשטה בכל ישראל".

טיפוח וריקוד בשבת ויו"ט בזמן הזה

המשנה בביצה לו, ב, אומרת: "ולא מטפחים ולא מספקין ולא מרקדים". ובגמרא שם: "גזירה שמא יתקן כלי שיר".

ובתוס' בביצה ל, א, ד"ה תנן, כתבו: "דדוקא בימיהו, שהיו בקיאים לעשות כלי שיר, שייך למגזר, אבל לדידן שרי, דאין אנו בקיאים לעשות כלי שיר, ולא שייך למגזר".

והרמ"א בשו"ע או"ח סי' שלט פסק כדברי התוס' וז"ל: "וי"א דבזה"ז הכל שרי, דאין אנו בקיאים בכלי שיר"...

אך דברי התוס' צריכים לימוד, כי באיסור שהוא משום סייג ושנתפשט בכל ישראל, הרי אין בכוח ב"ד לבטלו. לשיטת הרמב"ם, אף אם בית-הדין האחרון גדול מהראשון בחכמה ובמניין; ולשיטת התוס' אם גדול בחכמה ובמניין יוכל לבטל תקנה קמייתא, פרט ל"ח דבר.

ואם כן, בענייננו בדין מטפחים ומרקדים מניין הסמכות להתיר איסור ב"ד, ובמיוחד כאשר גם לא מצינו ב"ד שהתירו, ואף לא ב"ד שיכול להתירו?

ואולי אפשר לדמות דין זה לתקנת מים מגולים שנאסרו, ועכשיו הותרו. וכן בתוס' שם בדף ו, א בקבורה ביו"ט שני; שבזמן שהיו חברי היה אסור, ועכשיו דליכא חברי שרי, ועי"ש.

אך בתשובות הגר"מ פיינשטיין חלק או"ח ב חילק ביניהם בטוב טעם, דבקבורה ביו"ט שני ומים מגולים לא נאסרו מים מגולים, וקבורה כאיסור המעשה בפני עצמו, אלא חז"ל אסרו עלינו משום חששא שהחברי יכופו אותנו לעבודת יו"ט, ובמים מגולים שמא שתה מהם נחש — אע"פ שחששות אלו רחוקים, תיקנו חז"ל

הרב שמחה הכהן קוק: תוקף קבלת ציבור לגבי תקנות ומנהגים
 נה
 שיחשו להם, אך לא אסרו, כאמור, גוף המעשה (ואולי בזה יש לבאר מח' תוס'
 ור"ת שם, אם גזרו על גוף המעשה, או רק חשש).
 אך לעומת זאת הרי באיסור טיפות וריקוד בשבת ויו"ט שהוא מעשה לא בגוף
 כלי השיר, אלא באדם עצמו, אין לומר שנאסר החשש, אלא ודאי נאסר המעשה של
 הטיפות והריקוד; ובכל דבר שנאסר מצד עצמו, אף אם בטל החשש, כיון שנתמעטו
 הבקאים בתיקון כלי שיר, מניין התוקף, ומי הוא אשר התיר איסור זה?
 וכן הקשה בספר שמחת יו"ט על התוס', ונשאר בצ"ע.
 ולבאר שיטת התוס' והרמ"א בס' שלט שפסק כהתוס', שטיפות וריקוד בזמן
 הזה מותר, נמצא הסבר לדבר בדברי התשובה הנ"ל של הגר"מ פיינשטיין שליט"א,
 וזה לשונו:

„ונראה לענ"ד שהטעם הוא דנחשבה כלא פשטה הגזירה, אף שכבר פשטה
 בימיהם, אבל כיון שעכשיו נשתנה מכפי שהיה בימיהם שנסתלק הטעם לא
 נחשב מה שפשטה בעת שהיה הטעם לפשטה גם עכשיו דליכא הטעם.
 ואף שמ"מ צריכים לימנות ולבטל יש לומר כיון שידוע שכל
 החכמים שבעולם היו מסכימים להתיר מאחר שעוברים... ולכן כשנסתלק
 הטעם שלא נחשב כפשטה גם עכשיו שאפשר לבטל כשהיו נמנים ומסכימים
 נחשב כנתקבצו החכמים ונמנו ודנו להסכים להתיר".

ונראה לענ"ד להוסיף בשולי דבריו, כי באיסור שלא נתפשט — כל מה
 שהוצרכנו לבי"ד שיימנה ויתיר אינו להתיר האיסור, כיון שהאיסור לא חל כלל
 אם לא נתפשט; אלא לפרסם, שהאיסור הותר בבי"ד, שלא יהיו איסורי ישראל
 הפקר לכל הרוצה לבטלם.

וסברא זו, אע"פ שפשוטה היא, ראוי להביא אומריה, ומצאנוה בדברי מרן
 הראי"ה קוק זצ"ל בשו"ת עזרת כהן, שכתב בתקנה שלא נתפשטה לא חלה
 כלל מהפסוק „הגוי כולו", ורק חומרא הוא דמחמרינן להצריך היתר, כיון שכבר
 עמדה התקנה שנים רבות, וי"ל דההיתר הוא רק משום פרסום בעלמא, להודיע
 שאין איסור בדבריו, כדי שידעו שנבדק הדבר ונמצא שלא נתפשטה התקנה בכל
 ישראל, ונמצא שהצרכת היתר בי"ד אחר שכבר עמדה הגזירה שנים רבות, זה
 אנו למדים מהיתר שמן (ובדברינו לעיל ביארנו, שהתברר שרק דימו שפשטה התקנה,
 אך באמת התברר כי לא כן הדבר). ואם כי מרן הראי"ה קוק אמרה לסברה זו
 מדעתו, כבר מצאנוה בתשובת הרר"א מזרחי ס' נז, וז"ל:

„א"כ למדנו כי בין להרמב"ם, בין לשיטת בעלי התוס' היכא דלא פשטה
 בכל ישראל או לרובו יכול בי"ד שירצה לבטל אותה גזירה, אפילו אם
 היה יותר קטן מאותו בי"ד שגזרו בחכמה ובמניין, מפני שאותה גזירה
 היא בטלה מעצמה לגמרי מאחר שלא פשטה ברוב ישראל ואינה צריכה
 כלל בית דין לביטולה אלא לפרסם בטולה בלבד" — עכ"ל.

וכמה הלכתא גבירתא נמצאנו למדים מיסוד דברי התוס' לפי פירוש הגר"מ
 פיינשטיין שליט"א הנ"ל:

א. שינוי מצב, אשר במצב החדש לא נתפשטה התקנה, אין דינו כתקנה
 שנתפשטה ואח"כ בטלה התפשטותה, אלא כלא נתפשטה מעיקרא. ונפקא מינה
 גדול לזאת, שאין צריך בי"ד גדול בחכמה ובמניין, אלא אף קטן ממנו יכול לבטל.

ב. גם תקנה שהיא סייג לדברי תורה, אשר בה אם נתפשטה, אין כוח ב"ד שיוכל לבטלה, אף לא ב"ד של אליהו. אך בנידון דידן, שהגדרנו איסורה „כלא נתפשטה“, חזרה אפשרות להתיר התקנה אף ע"י ב"ד קטן בחכמה ובמניין. ג. פעמים גם באומדנא דמוכח, כגון בטיפול וריקוד אין צריך מניין מפורש לפרסם ההיתר, אלא די באומדנא זו, שיהא הדבר מותר.

חרמות דרבינו גרשום

ר"ג תיקן שני חרמות בענייני אישות: א. שלא לישא שתי נשים; ב. שלא להוציא אשה בעל כורחה.

והנה מרן הגראי"ה קוק זצ"ל בספרו „עזרת כהן“ דן, שלכאורה היה משמע שאיסור ב' נשים חמיר מאיסור גט בעל כורחה מכמה טעמי; איסור גירושין בעל כורחה הוא איסור חד-פעמי, שעשה מעשה הגירושין בעל כורחה, אך לעומת זאת האיסור של נשיאת ב' נשים הוא איסור תמידי, וכל עוד דאגידא ביה בעמוד והוצא קאי, והוי כמו איסור נבילה דחמיר מאיסור שבת במקום דחיה לדעת הר"ן (באו"ח סי' שכת סי"ד), דבנבילה עובר על כל כזית, ובשבת אע"ג דאיסור סקילה מ"מ אינו עובר אלא פעם אחת.

אך הביא דברי החת"ס בס' קטז, דגירושין בעל כורחה חמיר מאיסור נשיאת שתי נשים, ועיין בחת"ס ס' א ובס' ג. והנה באמת חדר"ג באיסור נשיאת שתי נשים הותר ע"י היתר מאה רבנים, אך לגרש אשה בעל כורחה לא הותר בשום אופן.

וסיבת הדבר הוא — שאיסור ב' נשים הוא רק משום קטטה, ולכן קיל טפי מאיסור גירושין בעל כורחה, שסיבת האיסור מחמת סייג איסור; וכל חרם מחמת סייג חמור איסורו טפי, ואי אפשר להתירו כדברי הרמב"ם בהלכות ממרים.

מן המורם לעיל יוסברו עניינים רבים בתקנות ומנהגים, אשר נתקנו, אשר חלקן פשטו בכל ישראל ובחלקן נתפשטו במקומותיהם בלבד, כגון חרם דרבינו גרשום שנתפשט בגלילות אשכנז, אך לא בגלילות ספרד, ויש שאף נתקבלו בחרם ושמטא. למדנו לדעת תוקפם של מנהגים אלו לדורות.